

SECTION 7. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3.7.1

7.1 Проблеми виконання женевських конвенцій під час війни

Війни супроводжують людство впродовж всієї людської історії. В кожній війні ворожі сторони ставлять собі за мету вирішити певні питання, досягти бажаних цілей, для цього вони використовуються найрізноманітніші методи. Але дуже швидко люди почали розуміти, що неадекватне реагування на ходи супротивника може мати надзвичайно важкі наслідки для того, хто буде діяти таким чином. Саме тому виникла потреба регламентації такої некерованої сфери людської діяльності, як війни. Так почали складатися звичаї, правила і, нарешті, право війни.

Міжнародне право передбачає наявність правил норм і законів, які зобов'язані виконувати держави – сторони війни і їх військовослужбовці. Ця частина міжнародного права є міжнародним гуманітарним правом, так званім правом війни [225].

Правила ведення війни сьогодні регламентуються кількома міжнародними нормативними актами, в тому числі Женевськими Конвенціями про захист жертв війни 1949 року, учасниками яких є і росія і Україна. Хоча росія і належить до держав-учасниць Женевських конвенцій про захист жертв війни належить, утім, її збройні сили та підтримувані нею терористичні угруповання продовжують систематично та зухвало порушувати норми міжнародного гуманітарного права в Україні. Збройна агресія російської федерації проти України, яка розпочалася з окупації Криму в лютому-березні 2014 р., гібридної війни на Донбасі – з квітня 2014 р. та відкритого повномасштабного збройного вторгнення 24 лютого 2022 р. супроводжується безпрецедентним знищенням українського цивільного населення (включаючи дітей), руйнуванням українських міст, культурних і духовних цінностей, це змушує керівництво країни і звичайних пересічних

людей, в пошуках міжнародного захисту, справедливості та покарання агресора, апелювати до норм міжнародного гуманітарного права.

Власне поняття «міжнародне гуманітарне право» з`явилося у 50-х рр. XX ст. Його запровадив швейцарський громадський діяч, професор Жан Пікте – багаторічний член керівництва МКЧХ[226].

Міжнародне гуманітарне право є частиною міжнародного публічного права, норми і принципи якої спрямовані, передусім, на обмеження насильства під час війн і збройних конфліктів стосовно цивільного населення, яке не бере участі у воєнних діях, а також тих, хто припинив безпосередню участь у війні. Під його захистом перебуває також медичний і духовний персонал, парламентарі і особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони, персонал, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей, бере участь у гуманітарних акціях. Напад на таких осіб забороняється. Ці правила і вимоги становлять основну частинуміжнародного гуманітарного права, що базується на Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них, а тому вони отримали назву «право Женеви»[227].

Норми міжнародного гуманітарного права застосовується у збройних конфліктах як міжнародного, так і внутрішнього (не міжнародного) значення від початку і до подолання всіх наслідків, незалежно від оголошення чи визнання стану війни. Вони не містять заборони на ведення війни, не оцінюють правомірність чи неправомірність збройного конфлікту, можуть рівною мірою застосовуватися до жертви й агресора, не потребують взаємності. Для застосування цих норм не важливо, хто є ініціатором конфлікту, але вони не дозволяють державам порушувати свої міжнародні зобов'язання за будь-яких умов. Однак, нажаль, ефективність «права війни» ніколи не була високою.

Серйозні порушення міжнародного гуманітарного права називаються воєнними злочинами, за їх вчинення, згідно Женевських конвенцій, передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Тобто на злочинців поширюється принцип універсальної юрисдикції, згідно якого будь-яка держава може притягнути особу, винну у вчиненні воєнних

злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви. До воєнних злочинів строки давності не застосовуються [228].

Слід констатувати численні грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, які застосовуються під час збройних конфліктів, зокрема, Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, що передбачають захист жертв збройних конфліктів. Відповідно до положень цих договорів сторони повинні забезпечувати захист цивільного населення та цивільних об'єктів та вживати всіх заходів, аби не піддавати цивільне населення ще більшому ризику. Міжнародне гуманітарне право також зобов'язує сторони шукати та надавати всю наявну інформацію про загиблих осіб та тих, хто вважається зниклими безвісти, щоб забезпечити право сімей на отримання інформації про долю своїх родичів. Житлові будинки, дитячі садочки, медичні установи, міста не повинні бути театром воєнних дій. Третя Женевська конвенція також забороняє неналежним чином використовувати прапори, військові емблеми, знаки розрізнення або військову форму ворога, переодягання військових у цивільну форму[229].

Сьогодні ми стаємо свідками численних обстрілів цивільної інфраструктури та населення з боку російських окупантів.

Такі дії є воєнними злочинами, так відповідно до:

- статті 51 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів — цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями, вони не повинні бути об'єктами нападу. Зокрема, заборонені напади, спрямовані не на воєнні об'єкти;
- статті 52 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів — цивільні об'єкти не можуть бути предметом нападу;
- статті 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, — з особами, які не беруть участі в активних бойових діях, слід поводитись гуманно та без будь-якої ворожої дискримінації;

- статті 32 Конвенції про захист цивільного населення під час війни — заборона застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб.

2 березня 2022 року окупанти бомбардували Успенський собор в Харкові, в якому на той час перебувало цивільне населення. Після цього удару собор, що був найстарішою православною церквою Харкова, зазнав серйозних пошкоджень. Цей воєнний злочин підпадає під дію статті 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни та статті 53 Протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

Також на сьогоднішній день усім відомі дії загарбників, що полягають у розміщенні російської військової техніки в житлових кварталах задля забезпечення недоторканності цієї техніки, що також суперечить вимогам 51 статті Протоколу, а саме присутності або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб та заборони їх використання для захисту певних пунктів чи районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні дії, сприяти чи перешкодити їм[230].

Вищезгадані статті стосуються заборони обстрілів цивільної інфраструктури та населення. Але росія підступно вчиняє й інші воєнні злочини. Атака та захоплення об'єктів ядерної інфраструктури, а саме Чорнобильської атомної електростанції та Запорізької атомної електростанції, що мали місце 24 лютого 2022 та 4 березня 2022, є прямим порушенням статті 56 Протоколу до Женевських конвенцій 1949 року — захист установок і споруд, що містять небезпечні сили.

Міжнародне гуманітарне право не забороняє ведення бойових дій у зоні населених пунктів, хоча присутність великої кількості цивільних осіб накладає на сторони конфлікту більш серйозні зобов'язання щодо вживання заходів з мінімізації шкоди цивільному населенню. Закони війни вимагають від сторін конфлікту бути особливо обачливими під час військових операцій, щоб вберегти цивільне населення та «вжити всіх можливих запобіжних заходів» з метою уникнення або зведення до мінімуму випадкових втрат серед мирного населення

та пошкодження цивільних об'єктів. До цих запобіжних заходів відносяться усі можливі дії з метою підтвердження, що об'єктами нападу є не цивільні особи чи цивільні об'єкти, а військові цілі, а також надання «ефективного завчасного попередження» про напади, коли це дозволяють обставини.

В населених пунктах військові підрозділи повинні уникати розміщення військових об'єктів поблизу густонаселених районів і намагатися евакуювати цивільних осіб з зони військових дій. Сторонам конфлікту заборонено використовувати цивільних осіб для прикриття військових об'єктів або операцій. «Прикриття» — це цілеспрямоване використання присутності цивільних осіб для захисту військових сил або районів, що унеможливорює напади на них, чим і користується наразі країна-агресор.

Четверта Женевська конвенція стосується захисту населення від наслідків війни. Перший розділ IV Конвенції, а саме розділ II, має назву «Положення запального характеру про захист населення від деяких наслідків війни» і розповсюджує свою силу на все населення країн, які беруть участь в конфлікті. В той же час, захист, який надається відповідно до цього розділу має обмежений характер. Він полягає в можливості створювати захисні зони двох видів, а саме: «санітарні і безпечні зони та місцевості» і «нейтралізовані зони». Ст.14 передбачає, що «санітарні і безпечні зони і місцевості» мають бути організовані, таким чином, щоб відділити від воєнних дій поранених, хворих, інвалідів, людей похилого віку, дітей до 15-літнього віку, вагітних жінок і матерів з дітьми до 7-літнього віку»: іншими словами, ті категорії осіб, які, як можна очікувати, не будуть серйозно сприяти успіху воєнних зусиль. Щоб забезпечувати необхідну безпеку, такі «зони і місцевості» повинні бути визнані супротивником, по можливості шляхом укладання спеціальної угоди.

Використання вибухової зброї в населених пунктах посилює занепокоєння щодо незаконних не вибіркових і не співмірних обстрілів. Важка артилерія та авіаційні бомби (зброя з широким радіусом дії) та інша зброя з непрямим наведенням (без належного наведення на ціль, зброя, для якої ціль абсолютно невидима) проти військових об'єктів у населених пунктах є однією з

найсерйозніших загроз для цивільного населення в сучасному збройному конфлікті.

Але прикладом жорсткого порушення Конвенції є частий обстріл Нікопольського району Дніпропетровщини, де росіяни завдають втрат українській території, обстрілюючи її з важкої артилерії, касетними та іншими забороненими боєприпасами, під час якого потерпає безліч мирних мешканців. Військові країни-агресора стріляють, зокрема з території захопленої ними ще на початку березня Запорізької атомної станції. Місцева влада називає ситуацію «кричущою». За словами голови Нікопольської районної військової адміністрації Євгена Євтушенка, окупанти обстрілюють цивільне населення, житлові квартали, бібліотеки, спортивні школи[231].

Міжнародне право встановлює, що бойові дії під час війни можуть проводитися тільки проти збройних сил противника та інших воєнних об'єктів, але не проти мирного населення. Цей загальновизнаний принцип міжнародного права отримав своє закріплення в Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року та ряді інших актів.

Особи, які входять до складу збройних сил і ведуть під час війни бойові дії проти ворога, відносяться до категорії тих, хто воює (комбатанти). До категорії тих, хто не воює (не комбатанти) відносяться ті особи зі складу збройних сил, які не приймають безпосередньої участі у бойових діях. До не комбатантів відносять, наприклад, інтендантський, військово-юридичний персонал, а також особи, котрі хоч і супроводжують армію, але не належать до її складу (кореспонденти, духовенство та інше). До комбатантів відносяться, згідно ст.1 Гаазького положення, «ополчення і добровільні загони», якщо вони відповідають чотирьом обов'язковим умовам, а саме:

1. Мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
2. Мають визначений і добре видимий здалеку знак розрізнення;
3. Відкрито носять зброю;
4. Дотримуються в своїх діях законів і звичаїв війни.

У випадку захоплення ворогом як комбатанти, так і не комбатанти користуються правами військовополонених. Але це не завадило «Верховному суду» терористичної організації «Донецької народної республіки» засудити двох британців Ейдена Асліна та Шона Піннера, а також марокканця Брагіма Саадуну до страти. Так звана «ДНР» обвинуватила трьох іноземців у найманстві та в скоєнні дій, «спрямованих на захоплення влади та повалення конституційного устрою «ДНР». Чоловіки воювали на боці Збройних сил України і героїчно стримували російську агресію на Донеччині, де й потрапили у полон у квітні 2022 року. Своїм «вироком» псевдосуд терористичної організації «ДНР» порушив норми міжнародного права. А саме: вимоги Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

У Третій Женевській конвенції 1949 року стверджується, що військовополонені — це учасники міжнародного збройного конфлікту, які потрапили в руки ворога. Особи, які мають право на статус військовополонених — це військовослужбовці, поліціанти, відповідно до певних умов, докладно роз'яснених у Третій Женевській конвенції, особи, які супроводжують збройні сили, але не належать до них, цивільні особи, які беруться за зброю «у масовому порядку», та інші. Полонені журналісти, пов'язані зі збройними силами супротивників, також мають право на захист військовополонених. Полонених не можна притягнути до відповідальності за сам факт участі у збройному конфлікті. Проте вони можуть бути притягнені до відповідальності за військові злочини. За відсутності судового переслідування військовополонені повинні бути звільнені та репатрійовані після закінчення «активних бойових дій»[232].

Третя Женевська конвенція досить докладно регламентує права та обов'язки військовополонених. Серед прав та обов'язків, які діють з моменту захоплення та можуть бути найбільш актуальними, такі:

- полонених не слід наражати на небезпеку під час очікування евакуації із зони бойових дій, а також не відправляти або утримувати їх в місцях, де на них може бути скоєно напади;

- до військовополонених потрібно завжди ставитися гуманно. Військовим злочином є навмисне вбивство, жорстоке поводження або катування військовополонених, умисне заподіяння значних мук або серйозних ушкоджень тілу чи здоров'ю або позбавлення їх права на справедливий суд за військові злочини;
- репресії проти військовополонених суворо заборонені. Полонені не можуть бути покарані за дії, яких вони не вчинили, або піддані колективному покаранню;
- честь військовополонених має бути захищена, зокрема, вони не повинні піддаватися образам чи насильству або бути об'єктами публічної уваги чи то з боку військових сил, чи цивільного населення. Їх не можна демонструвати представникам ЗМІ чи допитувати у їх присутності, а їхні фотографії не можна використовувати в політичних цілях;
- до військовополонених не можна застосовувати катування або інші форми примусу з метою отримання від них будь-якої інформації;
- з жінками-військовополоненими необхідно поводитися належним чином з урахуванням їхньої статі, вони повинні мати принаймні ті самі права та захист, що й чоловіки. Діти, які є військовополоненими, мають право на особливе поводження;
- пораненим або хворим військовополоненим слід надавати ту саму медичну допомогу, яка надається членам збройних сил держави, що утримує полонених.

Зокрема, цей псевдосуд порушив імунітет комбатантів (право осіб, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту, брати безпосередню участь у воєнних діях) та позбавив їх права на неупереджене та нормальне судочинство.

Такі дії з боку росії є порушенням норм міжнародного права та звичаїв війни. Однак не варто дивуватись — вже не вперше країна-агресор вдається до злочинів воєнного характеру. Якщо говорити відверто, то в кожному збройному конфлікті, стороною якого була росія, мали місце порушення захисту цивільних осіб та об'єктів під час цього конфлікту. Нехтування безпекою громадян, що постійно проживали на території збройного конфлікту, є «візитівкою» росії під

час втручання до цього конфлікту. Недотримання норм конвенцій є прямим порушенням зобов'язань, що взяла на себе росія, підписавши документи. Врешті-решт, росія взагалі не дотримується жодних своїх зобов'язань. Недарма в листопаді 2022 року Парламентська асамблея НАТО визнала росію державою-терористом. Щоденно держава-агресор вчиняє терористичні акти, спрямовані на знищення інфраструктури України з метою залякати населення, викликати страх та невпевненість людей. Свого часу Отто фон Бісмарк казав, що угоди з Росією не варті й паперу, на якому написані. Злочинні амбіції політичного керівництва росії мають бути покарані відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.